

Bakgrunns informasjon om joik til undervisningsopplegget NYTT BLIKK PÅ JOIK

Hva er joik?

Joik er en av de eldste vokale musikktradisjoner i Europa, brukt av samer på Nordkalotten - de nordlige områder av Norge, Sverige, Finland og Russland, også kalt Sápmi som betyr Sameland.

Å joike heter: *juoigat* og en joikemelodi heter: *luohti* på nordsamisk. Verbet *Juoigat* betyr opprinnelig å fremføre, og det som fremføres er da egentlig *luohti* og ikke joik. Men det har blitt mer og mer vanlig å si: å ta en joik. For en nordmann og samer som ikke snakker samisk, er det den mest vanlige måten å si det på.

Joik finnes i alle de samiske områdene og heter på sørsamisk *vuolle*. I østsamiske områder kalles joik for *leu'dd*.

Musikalsk

Stemmebruken er viktig når man joiker. I følge Johan Sara jr. som er komponist, utøver og lærer i joik skal det ikke være hodeklang. Klangen skal komme fra hele kroppen, og den kan ha overtoner. Det finnes metoder som kan læres for å kunne joike skikkelig. I en vesteuropeisk tradisjon som «klassisk musikk» trenes man opp til å synge helt rent, mens man innenfor joik kan godt synge på en måte som noen oppfatter som «falskt». En som joiker kan bruke flere toner mellom to noter i en skala og får da mer dynamikk og spenning.

Det sies at en joik aldri stopper. Den har ingen begynnelse eller slutt. Den går i ring. Det forklares med at man joiker så lenge man har pust til det. Det kan gå flere melodilinjer før man trekker pusten og det kan skje hvor som helst. Dette kalles *frase-forskyvelse*. Poeten og joikeren Nils Aslak Valkeapää (1943 -2001) sier det på en annen måte: *at det vil være mot joikens natur å begrense dens frihet i forhold til versemål og strolengde. Det er nettopp i joikens kontinuitet at det oppstår magi.* (Gaski, Harald (1987): *Med ord skal tyven fordrives.* APPENDIX I *Den samiske joiken - fra tradisjon til litteratur og symbol*)

I følge Karen Anne Buljo som er en anerkjent joiker, er det viktig hvordan man starter joiken. Hvilken tone du starter å joike med avgjør om det blir en suksess eller en fiasko. Det er med andre ord avgjørende å finne tonearten. Særlig *pentaton joiken* er avhengig av starten. (*Pentaton joik baserer seg på en musikalsk skala med fem toner per oktav i motsetning til en syv-tone skala som for eksempel dur*). Gå til punktet med *støttmateriell* for linker til ressurser som gir en grundig innføring i det tekniske rundt det å lære seg joik.

Joik som minne og kommunikasjon

Joik eller *luohti* brukes både som minne og sosial kommunikasjon. Den kan lages til en person, men kan også være til et dyr, et sted eller en stemning – ja, til og med moderne fremkomstmidler som tog og taxi har joik. I dag kan joikene være mer ordknappe og kortere enn de var tidligere. De eldste joikene kunne ha lange episke fortellinger, og var knyttet til en sjamanistisk religionsutøvelse. Det fantes for eksempel joik som kunne ta form av en vekselsang mellom sjamanen (noaidien på samisk) og en «motstander». Harald Gaski sier i en artikkel om *Den samiske joiken, at joiken har blitt brukt i mange sammenhenger blant annet som historieberetning*

om samenes tilblivelse og eksistens i Sápmi. (Gaski, Harald (1987): Med ord skal tyven fordrives.
APPENDIX I *Den samiske joiken - fra tradisjon til litteratur og symbol*)

Personjoik og barnejoik

En personjoik fungerer som et musikalsk navn. Den tilhører en person omtrent som et navn gjør det. Joiken bekrefter et menneskes identitet, og du får en plass i fellesskapet. Man bruker ikke å så si at man skal joike om en person, slik man på norsk ville si at nå skal jeg syngre ei vise om Karen. Man joiker personen. Joiken vil være giverens tolkning av en persons utstråling, personlighet og hvilke egenskaper giveren av joiken synes er viktig. For eksempel hvis den som joikes stort sett er en glad og livlig person, vil det høres på joiken.

Noen samiske barn får en joik som gave når de er små. Denne joiken kalles *dovdna* - som på samisk betyr menneskets første joik, ofte kalt en barnejoik. Det er barnets musikknavn og kan bety mye for barnets selvtillit. I Joikefeber ser vi hovedpersonen Ylva i møte med joikeren Karen Anne Buljo som forteller om sin første og eneste joik, "Vesle Kaija". Den ble gitt henne av sjøsamene hun traff om sommeren da hun var liten. I samme scene hører vi også Ylva og Karen Anne joike hennes barnebarn Nathalie Ek Buljo med joiken "Áhku biigá" som betyr bestemors jente, og den er naturligvis diktet av bestemora Karen Anne.

Mens en *dovdna* alltid forblir alltid en *dovdna* og hører barndommen, kan man som voksen få mange nye joiker.

Når joiken først er etablert, vil den kunne følge personen gjennom hele livet. Likevel har personen ingen kontroll eller myndighet over bruken. Folk benytter den fritt og uavhengig av hva personen selv måtte mene. Gjertrud Matheussen (f.1920) fra Snefjord som er med i filmen *Joikefeber*, forteller at hun som barn brukte å erte folk med deres joik, og det var ikke alltid de likte det. Både hennes mor Matilde (f.1888) og bestemor Karen (f.1855) hadde egne joiker. Om bestemoren sies det at hun smilte da hun hørte sin egen joik, men Matilde likte dårlig at de joiket hennes melodi. Gjertrud derimot som er født i 1920 fikk ingen joik. Dette illustrerer godt det faktum at tradisjonen med å dikte joik til hverandre døde ut i Snefjord.

Sjøsamisk joik

Joik langs kysten finnes fremdeles i Porsanger, Tana og Varanger, altså i det østlige Finnmark, men i tidligere tider har også joik blitt diktet og fremført av den samiske befolkningen langs vestkysten av Finnmark. I Snefjord i Måsøy kommune i Vest Finnmark kom musikkforsker Ola Graff ved Universitetet i Tromsø over de siste rester av en særegen joike-tradisjon. Han intervjuet lokalbefolkningen og tok opp det som de husket av de gamle joikene på lydbånd. Noen av informantene var til og med i tvil om dette kunne beskrives som joik, det var så korte snutter mente de. Men Ola Graff «puslet» det hele sammen, fant en melodilinje her og en tekstlinje der. Han la ned et stort forskningsarbeid som til slutt resulterte i boka og doktorgradsarbeidet *Om kjæresten min vil jeg joike* (2004). På hjemmesiden til Tromsø Museum kan man i dag lytte til flere av Snefjord-joikene – fremført av hans informanter. Dette materialet har igjen inspirert samiske kunstnere til å lage både samisk gjøglerteater (Sara Magrethe Oskal), nye versjoner av joikene, film og musikkvideo.

Men det var kanskje ikke så rart at noen ikke var helt sikre på om det var joik de fremførte. Man må huske på at de fleste hadde mistet det samiske språket på grunn av **fornorskingsprosessen***. De hadde som barn blitt sendt på norske internatskoler der det var forbudt å undervise på samisk. Joikene var også preget av norske melodilån. Det henger

sammen med at samer langs kysten har hatt mer kontakt med det norske samfunnet enn samer i innlandet. Salmesang på norsk i kirken og etter hvert radioen med norske viser og sanger, fikk også stor utbredelse og påvirkning.

**Fornorskningspolitikken var fremtredende i norsk politikk fra 1880-tallet og dominerte særlig rundt 1900. Den holdt seg som ideologi langt ut i etterkrigstida.*

Til grunn for fornorskningen lå sosialdarwinismen. Denne ideologien tilsa at det samiske folket var et laverestående folkeslag som ville bukke under i utviklingen med mindre de ble assimilert i det norske samfunnet, og ble norske.

Forvaltningsapparatet var sentral i fornorskningen av samene. Dette viste seg i språkpolitikken, men også i annen lovgiving og forvaltning. Fornorskningen ble også sett sammen med sikkerhetspolitiske tiltak.

Fornorskningstanken slo rot blant både blant embetsmenn og intellektuelle. Gjennom skole, helsevesen, kirke og lokale myndigheter ble både samer og nordmenn i lokalsamfunnene preget av en allmenn nedvurdering av samisk språk, kultur og samfunnsliv. I oppbyggingen av det norske samfunnet ble det samiske knyttet til noe gammeldags, foreldet og unyttig. Det oppsto negative myter om samene, og diskriminering av samer ble en del av hverdagen for mange. Dette har fått store negative omkostninger både for den enkelte same og det samiske samfunnet som helhet. Det gjorde at mange samer fikk en følelse av at ens egen kultur ikke var noe verd siden man måtte forandre seg og bli norsk. Dette var nok en av grunnene til at samene i Sneffjord sluttet å dikte joik til hverandre, og på 1980- og 1990-tallet var det bare noen få eldre mennesker som husket de gamle joikene i Sneffjord. Man må også huske at mange samiske kulturminner, blant annet knyttet til joik, forsvant da nedbrenningen av Finnmark fant sted på slutten av 2. Verdenskrig. Dette førte til en ytterligere fornorskning fordi man mistet mange ting som var knyttet til den samiske kulturen. Etter krigen sto man på mange måter med blanke ark, og de kunne da likegodt fylles med det norske som med det samiske. For mange ble den samiske kulturen gjennom fornorskningsprosessen noe man helst skulle skjule og glemme.

Fornorskningsprosessen førte i mange områder til identitetsskifte både for enkeltpersoner, familier og lokalsamfunn. Et eksempel på dette kommer frem i Ivar Bjørklunds bok om fjordfolket i Kvænangen¹ hvor folketellingene viser at andelen samer i kommunen fra 1930 til 1950 ble redusert fra 863 personer (44 pst. av kommunens befolkning) til fem personer (Ivar Bjørklund: Fjordfolket i Kvænangen. Fra samisk samfunn til norsk utkant 1550-1980. Universitetsforlaget 1985).

(St.meld.nr. 28 (2007-2008): Samepolitikken. Kap. 3.2: Fra fornorskning til revitalisering)

«Kjærlighets-joik»

Blant Sneffjord-joikene finnes en joik som heter *Om kjæresten min vil jeg joike*. Den ble joiket av Gjertruds far til hennes mor da de ble kjærester. At det i joiketeksten sies at man vil joike om kjæresten, er nok unntaket som bekrefter regelen om at man ikke skal joike om noen, men joike dem.

Å joike kjæresten sin er ikke uvanlig. Eller hvis man kjenner joiken til den gutten eller jenta som man er forelsket i, så kan man joike deres personlige joik og se hva som skjer... Å joike kan altså være en form for flørting.

Flere av de gamle joikene fra Sneffjord utmerker seg ved at de ofte handler om kjærlighet og forelskelse. Noen av dem er også litt frekke og kommer med seksuelle hentydninger, ikke så ulikt nåtidens rappe-tekster.

Fandens joik

Joik forbindes i gammel tid med en sjamanistisk religionsutøvelse. Sjamanen eller *noaidien* som det heter på samisk, brukte å slå på en tromme og joike for å komme i transe.

I musikkvideoen *Tim Tam Tam* har vi i tittelplakaten brukt tegn som sto på en av de bevarte trommene. Det samme gjelder plakaten i *Joikefeber*. Trommene - ofte uriktig kalt *runebomma*, kunne være rikt påtegnert, men det var ikke norrøne runer – men samiske symboler som viste samenes verdensbilde på flere plan. Det kunne være rikt med symboler for samiske guder og gudinner, men også hellige dyr og steder.

Da misjonærene kom til Nord Norge, ble de både fascinert av denne joike-tradisjonen og samtidig skremt og forbandt den med trolldomskunster. Noen prester som lærte seg samisk skrev ned det de hørte i møte med samene. Det ble sagt at samenes sang lød skrekkelig og at de måtte ha lært å joike av fanden selv. Men etter hvert som kontakten med den kristne religionen ble sterkere, begynte samene å bruke kristne symboler på tromma i tillegg til sine egne. Samene hadde en inkluderende religion med mange guddommer, så det var da plass til flere. Men joik ble etter hvert forbudt, trommene inndratt, og de fleste av dem ble brent. Det er kun bevart ca. 70 samiske trommer i verden. De fleste finnes på utenlandske museer, men en er bevart ved *De Samiske samlinger* i Karasjok. Den tilhørte noaidien Anders Paulsen som ble drept under hekseprosessene i Vadsø, i 1692.

Selv opp i moderne tid er det samer som har beholdt noe av den gamle samiske religionen og troen sin. Ved å oppsøke gamle samiske offersteder (*seidi*) ute i naturen hedrer de sine forfedre, og noen joiker ved disse plassene.

Modernisering av joik

Joiken er en viktig inspirasjonskilde for moderne samiske musikere bl.a. for verdenskjente Mari Boine. Hun vokste opp i Karasjok-området på 1960-70 tallet, og i hennes hjem var joik forbudt. Hvis det ble spilt en joik på radioen var det bare å slå av! Men da hun startet på lærerhøgskolen fikk hun en lærer som ga henne god kunnskap om samenes historie. Den urettferdigheten som samene hadde vært utsatt for, skapte etter hvert et raseri inne i henne. Mari tok tilbake joiken, lærte av andre samer og brukte den på en ny måte i sin musikk.

Johan Sara jr. er en annen samisk musiker og komponist som etter at han hadde tatt en utdanning i klassisk gitar bestemte seg for å lære joik i voksen alder. Nå jobber han både eksperimentelt og tradisjonelt med joiken i sine verk. Andre som har blandet joik med annen musikk (f.eks. jazz eller pop) er eksempelvis Sofia Jannok, Wimme Sarri, Inga Juuso, Frode Fjellheim og Indie-bandet Adjágas. **Se også under punktet om støttemateriell** med link til intervju med Ylva Soriano Lundby, hovedpersonen i filmen *Joikefeber* og musikkvideoen *Tim Tam Tam*.

Hvem eier joiken?

Edvard Griegs musikk er sterkt påvirket av norsk folkemusikk. Han reiste rundt i landet og tok for seg av den tradisjonelle folkemusikk-arven og gjorde den til sin. Noen mener han rett og slett var en musikk-tyv, mens andre mener han fusjonerte europeisk klassisk musikk med det norske.

Men historien gjentar seg også innenfor joik.

Joik er sterkere enn krutt, heter det i joiken Sámiid Eadnan som ble fremført av Sverre Kjeldsberg og Mattis Hætta i Grand Prix i 1980, men først nå i ettertid er det kommet frem at flere av joike-elementene i låta er hentet fra en personjoik som tilhørte Isak Mathis Triumf som fikk den i gave fra sin tante i 1966. I motsetning til vanlig rettspraksis der det er den som komponerer et musikkstykke som har rettighetene til verket, er det ifølge samisk tradisjon den som blir joiket som eier joiken. Men etter hvert som joiken er blitt mer kommersialisert og tatt ut av sin tidligere sosiale sammenheng og tradisjon, krever komponister som lager joik, økonomisk vederlag når den spilles offentlig i dag. Det får alle komponister som er medlem av rettighetsorganisasjonen Tono.

Politisk joik

Joiken kan fungere som et hemmelig språk. Den har dobbelt bunn – den forteller til den som allerede vet og kjenner til joiken, men for andre blir joikens budskap skjult. Den innvidde forstår budskapet, mens den utenforstående forblir uvitende. Derfor har joiken til alle tider vært brukt for å beskytte seg mot inntrengere, tyver og andre som truet samenes eksistens. For eksempel mot danske prester som kom for å kristne samene på 1600/1700-tallet. De så på joik som avgudsdyrkelse.

I moderne tid da det norske storsamfunnet ville legge samiske områder under vann i forbindelse med kraftproduksjon, ble joik et av kampmidlene. På 1970- 1980-tallet var det oppstått en situasjon der den norske regjeringen ville bygge ut Alta-Kautokeino-vassdraget. Reindriftssamer som fikk beiteområdet sitt berørt av utbyggingen klarte sammen med naturvernere å skape sterk motstand mot planene. Sammen med demonstrasjoner, sultestreik og okkupasjon var joik et av midlene som ble brukt i kampen. Fra lavvuen foran Stortinget hørtes joiken dag og natt, men i første omgang led samene nederlag. Vannkraftverket ble trumfet igjennom, men på samme tid gikk tv-bilder av samenes kamp Norge og verden rundt. Dette førte til en ny bevissthet om urfolks-rettigheter i Norge, noe som igjen ledet til Sametingets opprettelse i 1989.

Revitalisering

I et moderne mediasamfunn fungerer ikke lenger joiken helt på samme måte som i det tradisjonelle samiske samfunnet, men den har fortsatt en sammenbindende funksjon. Joik er et kultur-uttrykk som sier noe om hvor du kommer fra, på samme måte som ei *kufte/koft*e (samisk drakt) gjør det. De blir viktige identitetsmarkører.

I løpet av de tre siste tiårene av 1900-tallet begynte mange av samene gjennom en såkalt *revitaliseringsprosess** å ta tilbake språket, klesdrakten – men nå som festplagg, og joiken. Det ga tilhørighet og en stolthet over å være samisk. Joiken tok nye veier og ble nå også en feiring av den samiske kulturen. Dette viser at joik som kulturelt uttrykk ikke er statisk, men forandrer seg over tid.

Revitaliseringsprosessen: I mange områder hvor fornorskningen fikk tak og hvor samisk identitet langt på vei var forsvunnet fra det offentlige rom, har man de seneste tiårene sett en aktiv revitalisering. Lokale samiske krefter har samlet seg for å revitalisere kulturen og språket og å definere samiskhet knyttet til den lokale opplevelsen. Gamle koftetegninger er hentet fram og lokal samisk historie vektlagt. Det er også gjort et betydelig arbeid med å samle inn lokale samiske stedsnavn (St.meld.nr. 28 (2007-2008): Samepolitikken. Kap. 3.2: Fra fornorskning til revitalisering). **Gå til punktet om litteratur under støttemateriell for mer informasjon om både fornorskingsprosessen og revitaliseringsprosessen.*

Joik- et levende minne

I følge samisk tradisjon er det slik at så lenge noen minnes joiken til en person, lever hun eller han med oss fortsatt. Så ved å lage en moderne versjon av Karens joik, med musikkvideoen *Tim Tam Tam*, holder vi hennes minne levende - over 150 år siden hun kom til verden. Det er jo ganske flott å tenke på – og et godt eksempel på hva *levende kulturarv* kan være i praksis.

Ellen-Astri Lundby i samarbeid med Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen